

Сіренко І.В.

ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ, ІДЕЇ І ЗНАЧЕННЯ ТРИЗУБА НА УКРАЇНІ

Тризуб (герб) Великого Київського Князя Володимира Святого має в собі щось таке притягаюче, майже чарівне, бо він дійсно зацікавив та притягнув до себе більш ніж 50 учених-дослідників. Думки їх різноманітні. Тризуб - це вершок скіпетра Візантійського скіфського, корона, голуб Святого Духа, корогва, явір, генуезьсько-литовський портал, норманський лук, норманський шолом, норманська сокира, норманський ворон, кінець норманського списа, норманський орнамент і т.п. Що ж є правдою в цій різноманітній думок?

Як державний герб України тризуб появився в 1918 р. і відновився в 1991 р. тризуб має свою давню, майже 1000-літню історію. Він вперше з'являється в різних видах в Хст., передовсім на найдавніших київських монетах Святого Володимира Великого та його спадкоємців, як також на деяких інших археологічних пам'ятках XI - XIIст.

Протягом останніх 100 літ багато учених пробували відгадати походження і значення того знаку.

Всі дотеперішні пояснення тризуба О.Пастернак¹ зібрав в 6 головних груп, що об'єднують однорідні гіпотези. А саме:

1. знак як символ державної влади;
2. знак як церковно-християнська емблема;
3. знак як світсько-військова емблема;
4. знак як геральдично-нумізматична фігура;
5. знак як монограма;
6. знак як геометричний орнамент.

Отож більше 50 дослідників у продовж 1815 по сьогодні намагались відгадати значення тризуба, їх висновки - «це здогади без жодної реальної підстави»². Як хто тризуб оглядав, так по-своєму відгадував. Для наукової розвідки це нормально. Але ж з політичної точки зору це є прогалина у вивченні минувшини України і предмет торгу на угоду будь-яким політичним силам.

Так сталося, що негаразди, які переживає Україна сьогодні, їх причини деякі сили уміло накладають на різноманітні теорії (норманська і др.)³. Як підсумок - українська нація виглядає як недержавна, другосортна.

В умовах валуєщини, сталінізму та застійного радянського періоду виросло не одне покоління українців, які були позбавлені об'єктивного, всебічного, глибокого знання власної історії.

В 1929 професор барон Таубе⁴ надрукував, що тризуб князя Володимира «без сумніву» скандинавського походження, норманський. Нагадаю, професор Таубе - найавторитетний науковець в справах пояснення тризуба. Саме на нього указували противники відновлення тризуба як державного герба України в 1991 р.

Мимоволі пригадується нарікання професора Гедеонова та ін., що норманісти, через тенденцію всюди бачити скандинавське, стараються все київське виставити скандинавським і своїми тенденціями гальмують поступ науки й наукового думання.

Чи не нагадає це все сьогодні? В останні роки, і це прикро, уже не точаться на шпальтах газет і журналів України дискусії про українську національну символіку. Але це не означає, що питання зняте. Одноставної думки щодо значення тризуба наші вчені й історики не мають і понині. Це не трагедія, трагедія полягає в тому, що у більшості людей бракує знань про свою національну символіку і вони не сприймають її. А це не сприяє злагоді в Україні.

Безсумнівний інтерес викликає оригінальне трактування тризуба О. Пастернаком. Однак і його аргументи треба розглядати лише як одну із 100 версій, що розтлумачує походження і значення цього символу.

Не думаю, що моє слово буде остаточним. Але більш чим 30-ти річний досвід вивчення цієї проблеми дає право його висловити, тим більше, що в мої руки потрапили твори нових авторів. Слід зазначити, що джерел про походження тризуба збереглось не так і багато, а ті що осталися, показують, що автори чомусь вістря уваги направляли на відгадування геральдичної задачі. І практично одноставно указують, що «Зовнішній вигляд (тип) Київського тризуба є незмінним, становить геральдичний символ, родову гідність (титул) «князь»... «Внутрішній переплет ядра та остриці (зуби) Київське тризуба є змінними, інші в кожному взірці і становлять особисто-пануючий клич по одиноких осіб княжого роду»⁵. Ця точка зору обмежує наукову розвідку і зводить нанівець саму можливість відгадати загадку походження і значення

1 О. Пастернак «Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира святого». К.:«Веселка», 1991.С.39

2 О. Пастернак «Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира святого». К.:«Веселка», 1991.С.39

3 Історія України в запитаннях та відповідях, К., 1989. С.8

4 Бар. М.А. Таубе : «Загадочный родовой знак Владимира Святого», поміщено в «зборнике статей, посвященных П.Н. Милыкову 1859 - 1928», Прага, 1929.

5 Бар. М.А. Таубе : «Загадочный родовой знак Владимира Святого», Прага, 1929.

того знаку.

На мій погляд, є сенс взяти напрям наукової розвідки не як геральдичного символу окремого княжого роду чи родової гідності (титул «князь»), а політичний і соціальний. І ось чому?

Історична наука останніх століть, чи «історія» Татищева, Карамзіна, Солов'єва, Грушевського чи будь-який сучасний підручник з історії незважаючи на скептичне відношення до деяких літописних джерел, беруть за основу викладання прадавнини саме «Повесть временных лет».

«Се повести временных лет,
откуда есть пошла руская земля,
кто в Киев нача первье
княжити, и откуда Руская
земля стала есть»¹

В цьому занадто розлогому заголовку все на перший погляд, здається зрозумілим, а між тим кожне слово потребує численного коментарю. Сам заголовок літопису є вже застереженням. Що це не просто хронологічна послідовність подій, але і цілісність життя та культури, буття того періоду. Так ось, якщо «Повесть временных лет» - ядро давньоруської історіографії, то переказ о хрещенні Русі - її композиційний та смисловий стержень. Саме тут ми знаходимо найбільш повну і послідовну розповідь о поширенні християнства на Русі. Воно постає не однократною подією, а тяжким внутрішньо-драматичним культурним становленням, національним самовизначенням прийняття християнства - процесі корінної перебудови самих основ політичного мислення, принципів державності, творчо-художніх орієнтацій, духовно-моральних критеріїв. Майже кожний епізод «Повести временных лет», будь-то випробування вір, хрещення князя Володимира, вбивство Бориса та Глеба, будівництво монастирів при Ярославі і тому подібне - вже не просто факти: описання окремих подій позначені ключеві етапи становлення нового, історичного життя. Це шифри майбутніх культурних здійснень. Це символи і зразки нової естетики, нових ідеалів. Один з котрих і є тризуб.

Сьогодні, за порогом другого тисячоріччя і першого тисячоріччя християнства на Русі в цих стародавніх пам'ятках нашої письменності («Повесть временных лет» і «тризуб»), в цих заповідях ми знаходимо не просто звід красивих легенд та переказів, ми відкриваємо основоположні духовні цінності, істотні для поняття всього розвитку української культури. «Прочтение» деяких епізодів-символів допоможе наблизитися до завершення непримиримої дискусії про українську національну символіку. До того ж в світі мало залишилося країн, де державний герб (національний знак) не має чіткого (однозначного) пояснення. Безумовне перше: пізнаючи правду про свою національну символіку, ми узнаємо історичну правду про свій народ. Друге: національні символи успадковуються і не стають предметом політичного торгу.

Отже, «Повесть временных лет» - це і початок і підсумок нашого літописання. Дата 1113 рік, коли монахом Києво-Печерського монастиря була створена перша редакція повісті..., і само авторство Нестора умовні, так як за його текстом стоїть праця не одного покоління літописців.

Якщо це було не так, ми не змогли б пояснити той факт використання «Повести...» всім майбутнім руським літописанням, коли практично усі літописи 12-17 ст. включають її в свою розповідь. Хрещенням мешканців Києва в водах Дніпра завершився багатостолітній пошук духовного самовираження та життєвого шляху Прадавньої Русі. Цей шлях не був легким. Хрещення Аскольда і Діра, похід князя Бравліна, прийняття християнства княгинею Ольгою і її ближнього оточення та проникнення християнства на Русь, спроба оживлення язичества в 980 році князем Володимиром, - це лише початок довгого шляху, свідчивший про велику напруженість моральної праці цілого народу в його пошуках свого місця у Всесвітньо-історичному процесі.

Особливим, без сумніву, визначним моментом на цьому шляху виявилось хрещення Київського князя Володимира Святославовича в Корсуні 988 році. Ця подія вже не була просто актом його особистої волі вона мала духовно-політичне та державне зазначення і фактично визначила, зробила неминучим хрещення мешканців Києва в водах Дніпра, а пізніше - людей інших міст.

В важливій для історії і культури Русі події традиційно акцентується насамперед державний аспект - факт хрещення цілого народу. Фактично початком християнізації Русі слід вважати особисте хрещення князя Володимира, який у соціальному сенсі уособлював цілий народ. Підкреслимо, що Київський князь не був самодержавцем. Подібного в історії тяжко відшукати до того ж князь Володимир був не тільки державним мужем але і просто людиною зі своїми слабостями. І те що йому вдалося взяти Херсон, одну з твердинь грецької колонізації на півночі Причорномор'я та Криму, не могло не подіяти на його світосприйняття.

Нагадаю, разом з хрещенням завершився багатостолітній пошук духовного самовизначення і життєвого шляху народів Прадавньої Русі. Усвідомлюючи вагомість зробленого, князь Володимир поспішав якимось це все зафіксувати, увічнити.

Важливою є і та обставина, що разом з християнством в країну Володимира прийшли різноманітні символи та знаки, супроводжуючі кожного християнина на його життєвому шляху до неба, як особливу мову святої церкви.

Під цим масмо на увазі багатобарвний і багаточінний містико-догматичний і морально-естетичний

1 Н.М. Карамзин «История государства Российского». Кн.1, Санктпетербург, 1842.

досвід традиційного застосування різних зображень хреста в історії християнства. Досвід його застосування в землях Київської держави вже був. На південному його кордоні, задовго до хрещення Русі, християнство пустило глибоке коріння. В другому столітті ширилось християнство у Боспорській державі, що об'єднала в своїх межах територію чорноморського узбережжя від гирла Дністра до устя Кубані, тобто давні грецькі колонії. Християнство стало там державою релігією в Шст. і в Нікейському Соборі 325 р. брав участь і Боспорський єпископ Кадм. Єпископи Боспору брали участь також у Вселенських Соборах IV-VIст¹.

В книзі «Нарис історії Вселенської Церкви» під авторством І. Хоми зазначено, що «Апостоловання св. Андрія в Скитії, особливо в південній Скитії - Україні, серед грецьких колоністів є майже історичною правдою... Що ця апостольська місія в прибережних оселях могла виходити поза мури прибережних грецьких міст південної України, так що християнство поширювалось також у прилягаючій смузі континенту. Там на початку історичних часів Русі постав Руській Каганат, згодом Тьмутараканське Князівство, найдалше на південний схід висунутий форпост Української держави»².

На українські землі, зокрема на Крим, Христову науку принесли також і римські каторжники-християни, серед яких був св. Климент, четвертий Папа (90-100рр.), якого заслав на далекий схід імператор Троян (98-117рр.). Св. Климент, як ми знаємо, помер біля Херсону і там спочивав майже вісім століть.

В 867 році св. Кирило (автор глаголиці) переніс мощі Климента до Риму. Пізніше князь Володимир дістав частину тих мовців, як дарунок від Папи, і вони як святість переховувались у Києві, маючи своє знамення церковно-політичне.

Цей факт вказує на те, що християнізація Київських земель йшла не тільки зверху але і крізь багаточисельні контакти простого люду. Цими ж шляхами прийшла і більша частина символів, в той же Андріївський прапор, наприклад. Тризуб зображався на монетах Боспорського царства. Таким чином, тризубчата монограма Христа вже давно означає причетність до таємничості хрещення. Наприклад, на давньому пам'ятнику скульптора Євтропія втесан надпис, що говорить про прийняття їм хрещення і закінчившийся монограмою тризуба³.

Чому б не запозичити ідею тризуба Київському князю, і не біда, що Володимир бачив його на чужих монетах, він приймає його як свій. На той час це була звичайна практика. Більшість країн Європи, пізніше Росії, Америки взяли герб з відображенням орла (римська символіка). До ідеї тризуба він додає свої знаки. При цьому (і це важливо) він пам'ятає традиції свого народу прихильника естетичного задоволення.

Як здається, не в одній з романтичних легенд о християнізації Європи не має нічого схожого на «проверку веры» з «Повести временных лет»... Десятеро «мужей добрых и смысленых» були відряджені князем, щоб своїми очима подивитися на зриму дійсність кожної віри представлену в обряді.

«Красоты не видехом никояже» повторювали вони князю і тільки в Константинополі «Бог с человеками пребывает». Аргументація від «красоты», от ритма і пластичності обряду, виявляється самою переконливою для Володимира. «Бог с человеками пребывает» там, де красота, на явність котрої і свідчить про це «пребывание».

Нас не цікавить критика цього епізоду «Повести временных лет»... історичною практикою. Герб Великого князя Володимира - тризуб дійшов до нас, а це факт. Вдивіться в цю красу, фантазію думки, ну не має ж сумніву - тризуб є один із 36 вживаних типів хрестів і саме в ньому «Бог с человеками пребывает». Політ думки і майстерність художника, об'єднені в тризубі, тому підтвердження.

Є багато цьому підтверджень, приведемо ще один з Євангеліє. «Коли спаситель проходил по близу моря Галилейского, він побачив рибалок, закидаючих сіті у воду, майбутніх учнів своїх. І говорить їм: «Діть за мною, і я зроблю вас ловцями «человеков» (МФ 4,19). А пізніш? Сидячи біля моря, він повчав народ своїми притчами. «Подібне Царство небесное неводу, закинутому в море і захопившого риб всякого роду» (МФ 13,14). «Признав в знаряддях для риболовства символічне значення Царства небесного,- говорить в «Кратком курсе православной ставрографии»⁴ - ми можемо припустити, що всі формули мають відношення до того ж поняття, споконвічне виражались цими спільними символами. До цього ж знаряддя треба віднести тризуб, котрим ловили рибу, як тепер ловлять баграми». Це означає що тризуб також як Царство небесне з давніх-давен символізує причетність до таємниць хрещення.

Отож після наведених джерел зрозуміло, що Київський тризуб приходить на Україну з півдня разом з цивілізацією Христа.

Залишається питання, якою дорогою: особи, династії, культури чи дорогою цивілізації, як ми уже раніше зазначили. Це питання вимагає історичної розвідки, його історики часом розв'яжуть.

Ми сподіваємось і наголошуємо на дорогу особи. До Києва прийшов князь і приніс із собою свій родовий герб - тризуб.

1 І. Хома «Нарис історії Вселенської церкви», видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи, Рим, 1990 ROMAЕ.

2 І. Хома «Нарис історії Вселенської церкви», видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи, Рим, 1990 ROMAЕ.

³ . М.А. Таубе : «Загадочный родовой знак Владимира Святого», Прага, 1929.

4 История развития формы креста. Краткий курс православной ставрографии. М:1997.

Література:

1. О.Пастернак «Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира святого» К: «Веселка», 1991.
2. М.А.Таубе «Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого», Прага, 1929.
3. Н.М.Карамзин «История государства Российского» Кн.1, Санктпетербургъ, 1842.
4. І.Хома «Нарис історії Вселенської церкви» «стрім» Львів, 1995 г.
5. История развития формы креста. Краткий курс православной ставрографии, М. 1997.
6. Історія України в запитаннях та відповідях, К., 1989. С.8